

РОЗДІЛ 5

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

5.1. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Людині притаманні прагнення до істини та здатність критично оцінювати існуючі точки зору. У контексті означених прагнень актуальною виглядає проблема «Наукового методу», який би дозволив отримувати достовірні й надійні результати дослідження. Лише, володіючи надійним науковим методом, можна зробити об'єктивні та обґрунтовані висновки, які заслуговуватимуть на увагу. Саме прагнення розробити методи здатні якісно перевірити теоретичні гіпотези, а також визначення критеріїв оцінювання об'єктивності отриманого нового знання й стало причиною прискіпливого ставлення методології наукового розвитку галузі соціального захисту.

Термін «методологія» (лат. *logos* – наука, знання, метод-шлях, напрямок пізнання) означає вчення про методи пізнання. Але у науковій літературі зустрічаються різні тлумачення поняття «методологія». Найбільш розповсюдженні серед них філософські тлумачення, де методологія розглядається як філософське вчення про методи пізнання та практику, або перетворення дійсності. Методологія покликана виконати дві основні функції:

- отримання нового знання та подання цього знання у вигляді понять, критеріїв, законів, теорій, гіпотез;
- організація використання нових знань у практичній діяльності.

Методологічна робота не обмежується аналізом пізнання, вона розглядає схеми діяльності, які створюють фахівці з метою поновлення та відтворення соціального буття. Завданням методології є з'ясування, конструювання та перетворення схем діяльності інтегрованих у повсякденний людський досвід. Сенс методології – це внутрішня організація процесу пізнання, практичного перетворення об'єктивної реальності та забезпечення програм діяльності раціональною побудовою.

Поняття «методологія» та поняття «метод», у деяких наукових школах вважають ідентичними, хоча вітчизняна наука чітко розмежовує ці поняття. «Метод (грец. – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розвитку об'єкта»¹. Метод – це клітинка наукового дослідження. Від того, усвідомив науковець метод дослідження чи ні, зумів підібрати необхідні методи – залежить кінцевий результат дослідної роботи. Виходячи із значущості методу для проведення науково-дослідної роботи, розглянемо його місце в цій роботі.

Наукове дослідження – це творчий процес, тут не існує заздалегідь визначених методів пізнання. Але було б невірним вважати, що зміст методів формується довільно, на свій розсуд дослідником. Визначається метод через практичну взаємодію суб'єкта (дослідника) з об'єктом дослідження. Але однієї практичної взаємодії суб'єкта і об'єкта для ефективного використання методу недостатньо. Потрібні об'єктивні знання про об'єкт дослідження. Такі знання зафіксовані в теоріях, тому використання їх наповнює метод ідеями, принципами, підходами. Через взаємодію суб'єкта та об'єкта з теоретичними

¹ Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с. – С. 205.

знаннями, останні потрапляють до методу, таким чином метод стає тим елементом наукового дослідження, навколо якого об'єднуються теорія, практика, суб'єкт та об'єкт. З метою більш наочного сприйняття місця методу в науковому дослідженні наведемо схему формування наукового методу.

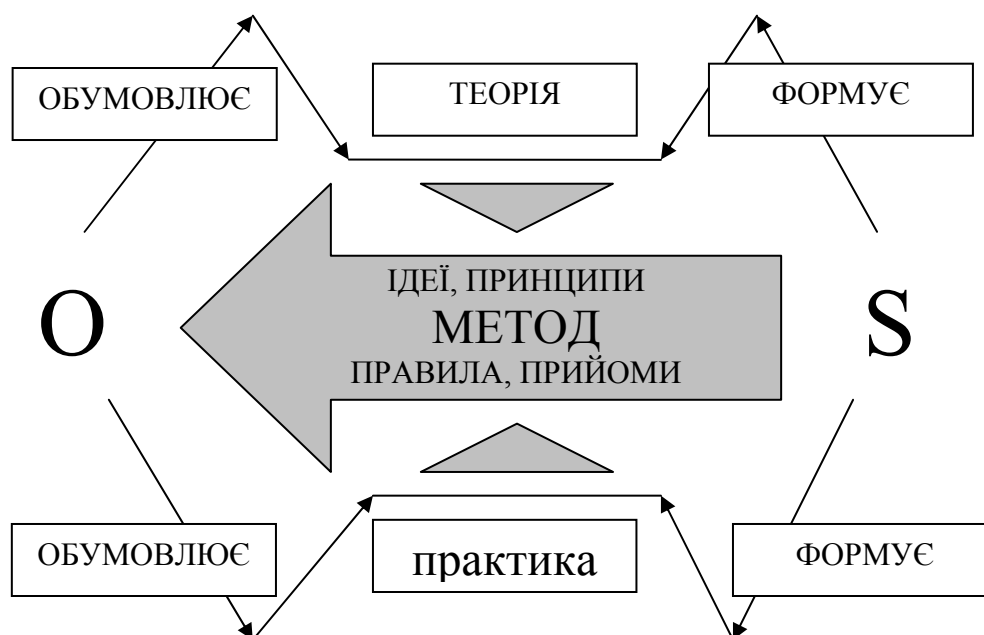

Рис. 5.1. Формування наукового методу (за О.Г. Данильян та В.М. Тараненко)¹

Сучасна система наукових методів різноманітна. Усі методи, в залежності від того у вузькій чи більш широкій науковій сфері їх можна застосувати, поділяються на три основні групи: загальнофілософські, загальнонаукові та конкретнонаукові методи. Але незважаючи на належність до тієї чи іншої групи, у процесі дослідження методи взаємодіють доповнюючи один одного, спрямовуючись на отримання нових знань. Взаємодія і взаємодоповнення різних груп методів у процесі проведення наукового дослідження відображено схематично на рис. 5.1.

5.1.1. Фундаментальна методологія

Перші кроки оволодіння навичкам науково-дослідної роботи, як правило, викликають низку запитань, які найчастіше пов'язані з методологією наукового пізнання. Щоб легше було розібратися у багатогранних питаннях методології, розглянемо окремо фундаментальну (філософську), загальнонаукову та конкретнонаукову методологію.

Фундаментальна або філософська методологія – це вищий рівень методології науки, який визначає загальну стратегію побудови процесу пізнання. Ця методологія використовується при дослідженні у всіх областях діяльності й на всіх етапах конкретного пізнавального процесу. Соціальне призначення фундаментальної методології полягає у тому, щоб відшукати нові світоглядні орієнтири шляхом критичного аналізу дійсності й формування на цій основі нових підходів до вирішення проблеми світосприйняття.

Проведення наукового дослідження передбачає усвідомлення науковцем структури побудови науки як системи знань, тобто в нашому випадку соціальної роботи, як наукового напрямку. Таке розуміння дозволить більш впевнено орієнтуватися й

¹ Данильян О.Г., Тараненко В.М. Основи філософії. – Харків: Право, 2003. – 351 с. – С. 233.

вирішувати наукові питання в процесі проведення наукового дослідження. Виходячи із загальнофілософського розуміння побудови пізнавального процесу, ми вважаємо, що структура побудови науки «Соціальна робота», буде мати такий вигляд (рис. 5.3).

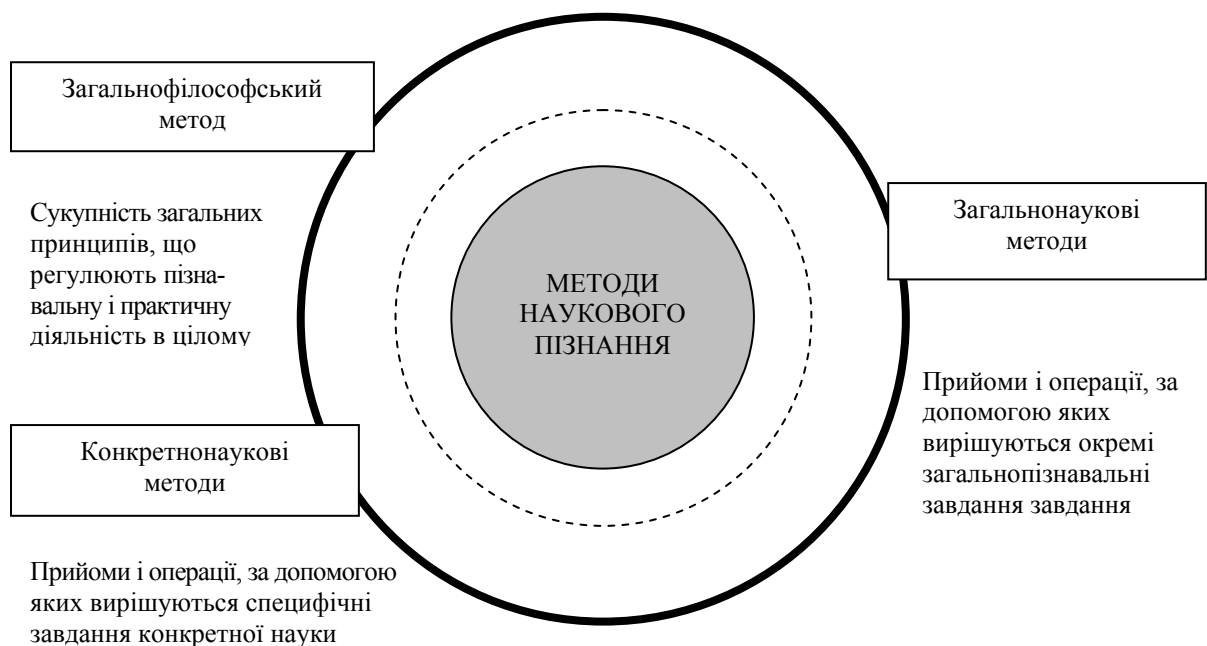

Рис. 5.2. Класифікація методів за ступенем їх узагальнення

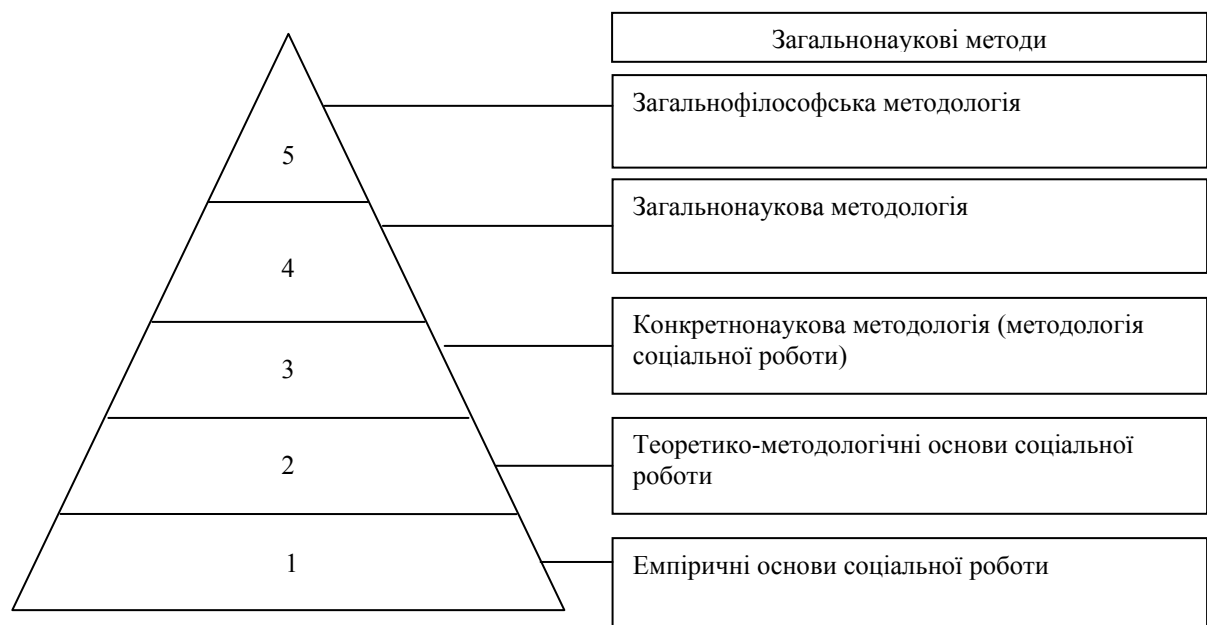

Рис. 5.3. Ієрархічна побудова науки «Соціальна робота» як системи знань

З наведеної схеми видно, що логіка побудови наукового дослідження, ґрунтуючись на емпіричному досвіді, через теоретичні напрацювання, конкретнонаукову та загальнонаукову методологію поступово досягає своєї верхівки – загальнофілософського рівня, тобто поступ йде від конкретного до загального. Здається, що за цією аналогією слід будувати й курс, метою якого є ведення студентів у світ наукового дослідження. Такий підхід, на нашу думку, може суттєво ускладнити процес опанування наукового

простору, адже незнання методологій, теорій, методик призведе до суттєвого зниження науковості. Крім того, соціальна робота як галузь практичної допомоги, має таку кількість специфічних відгалужень й невирішених практичних проблем, що зосередження на емпіричному досвіді, відволікатиме студентів від опанування методологічних та методичних засобів проведення наукового дослідження, що також відіб'ється на якості студентських робіт. Виходячи з вищевикладеного, ми вирішили, у навчальному процесі для розкриття і усвідомлення студентами поступовості організації наукового дослідження, обрати інший шлях, а саме, використати метод руху думки від загальних уявлень до приватних, тобто йти від загальнофілософської методології до емпіричного рівня дослідження. Саме такий підхід ми й обрали, створюючи структуру підготовки студента до написання кваліфікаційної роботи.

5.1.2. Загальнонаукова методологія дослідження

Загальнонаукова методологія використовується більшістю наук, але на відміну від філософської методології, не на всіх етапах пізнавального процесу, а тільки на конкретно визначених для розкриття певних сторін чи властивостей предмета. Загальнонаукова методологія ґрунтується на теоретичних концепціях і має у своєму розпорядженні методи пізнання. Отже, розглянемо загальнонаукові методи пізнання, які найбільш часто застосовуються у практиці наукових досліджень.

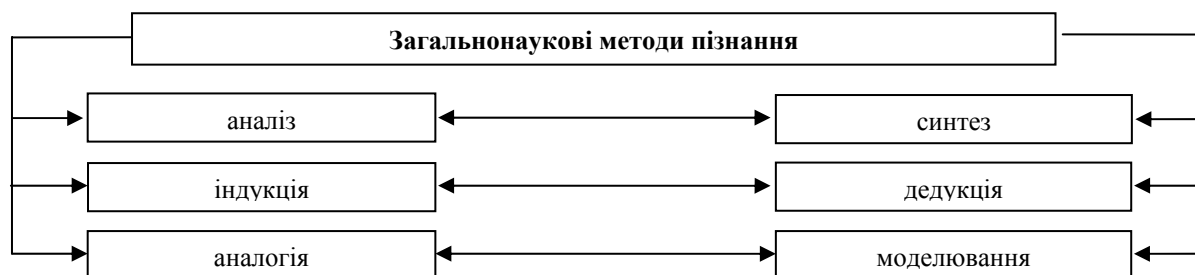

Рис. 5.4. Методи загальнонаукового пізнання

Аналіз (грец. analysis – розкладення) – метод дослідження, сутність якого полягає у тому, що предмет дослідження розчленовується на складові частини і кожна із цих частин досліджується окремо.

Метод теоретичного аналізу в дослідженнях із соціальної роботи, а також психолого-педагогічних дослідженнях дає можливість розглядати явища та процеси діяльності у різноманітних співвідношеннях, виділяти найбільш суттєві ознаки, властивості, зв'язки. Завдяки теоретичному аналізу з'являється можливість завдяки мисленню, пам'яті, уявленню, охопити одночасно велику кількість фактів, виявляючи можливі зв'язки.

Як приклад, при конструюванні процесу соціальної допомоги можливо для аналізу вичленити окремо його цілі, зміст, зовнішні умови, технологію, організацію, систему взаємовідносин його суб'єктів та ін. Як бачимо, використання теоретичного аналізу дає можливість більш прискіпливо дослідити елементи об'єкта.

Синтез (грец. synthesis – з'єднання) – цей метод дослідження є протилежним до аналізу і він дозволяє здійснювати об'єднання елементів (частин) об'єкта, який був розчленований у процесі аналізу, встановлюючи зв'язки між частинами і даючи можливість пізнати об'єкт дослідження як єдине ціле.

Методи аналізу та синтезу взаємопов'язані. У наукових дослідженнях їх використовують, як правило, одночасно. Адже після виконання аналітичної роботи, виникає потреба у синтезі, інтеграції результатів аналізу, створенні загальної системи.

Саме, використовуючи метод синтезу, ми маємо можливість відтворити предмет дослідження як систему зв'язків, взаємодій з акцентуванням уваги на найбільш суттєві компоненти.

Індукція (лат. *inductio* – наведення) – це метод пізнання, за яким із приватних фактів та явищ виводяться загальні принципи та закономірності, тобто при використанні цього методу логіка мислення розвивається від конкретного до загального. Метод індукції особливо ефективно використовується у тих дослідженнях, в основу яких покладено дослід, експеримент і спостереження, що надають можливість збору емпіричних фактів. Вивчаючи ці факти, дослідник встановлює явища, які мають повторювальний характер і на цій підставі вибудовує індуктивний умовивід.

Дедукція (лат. *deductio* – виведення) – це метод пізнання, за допомогою якого приватні положення виводяться із загальних, тобто це метод переходу від загальних уявлень до приватних. Дедукція відрізняється від індукції прямопротележним рухом думки. Метод дедукції ґрунтується на загальному судженні.

Аналогія (грец. *analogia* – відповідність) – це метод наукового пізнання, за допомогою якого досягаються знання про одні предмети чи явища на підставі їх схожості з іншими. Умовивід із аналогії – це коли знання про якийсь об'єкт переносяться на інший менш досліджений предмет, але схожий з першим за суттєвими властивостями та якостями. Завдяки наочності, яка властива методу аналогії і дає можливість порівняти й вималювати в уяві подібні якості, властивості досліджуваного об'єкту, цей метод отримав широке застосування у науці.

Моделювання (лат. *modulus* – міра, взірець) – це метод наукового пізнання, який полягає у заміні об'єкта, що вивчається, його моделлю, за якою визначають, або уточнюють характеристики оригіналу. Обов'язковою умовою до моделі є те, що вона має містити суттєві риси реального об'єкта.

Моделювання активно використовується як у теоретичному (розумові, логічні, уявні, математичні моделі), так і в емпіричному (фізичні, речові, діючі моделі) дослідженні.

Моделювання вважається досить ефективним засобом прогнозування впливу зовнішніх факторів на явище, що вивчається та прийняття конкретних рішень. Модель має конструюватися дослідником таким чином, щоб операції відображали основні характеристики об'єкта дослідження (основні елементи структури, їх взаємозв'язок, функціональні параметри та ін) важливі для вирішення мети дослідження. Безумовно, ми не маємо право говорити про повну адекватність моделі об'єкта що вивчається, ця адекватність буде відносною і стосуватиметься в основному меті поставленої дослідником. Модель конструюється на основі попереднього вивчення об'єкта і виділення його істотних характеристик, теоретичного аналізу основних параметрів та зіставлення отриманих результатів з характеристиками реального об'єкта. Якщо результати теоретичного аналізу основних параметрів не співпадають з характеристиками реального об'єкта, то відбувається корегування моделі.

Використовування моделювання викликано тим, що існують такі якості об'єкта дослідження, які не можна досягнути шляхом безпосереднього вивчення. Тому дослідники долучаються до штучного відтворення подібних явищ, у такій формі, яка зручна для спостереження та вивчення. В сучасних умовах метод моделювання набуває нових можливостей, адже завдяки спеціальним комп'ютерним програмам з'являється можливість моделювати найрізноманітніші соціальні, психологічні та педагогічні процеси. Моделювання в соціальній роботі – це дослідження (процесів, станів, властивостей) за допомогою створення моделей, які адекватно відображають предмет дослідження (наприклад, моделюється модель оптимальної структури управління процесом соціальної допомоги). Сутність цього методу полягає в описі соціально-психологічних явищ за допомогою кількісних та якісних характеристик, а також використання статистичних,

математичних моделей з метою визначення оптимальних умов управління процесами, що досліджуються.

Часткова подібність моделі з ідеалом, відносна простота моделі, робить таку заміну досить наочною і більш зрозумілою. Тому створення спрощених моделей явища є дієвим засобом перевірки істинності теоретичних уявлень дослідження.

5.1.3. Конкретно-наукова методологія

Вирішуючи конкретні завдання, кожна наука використовує спеціальні методи дослідження, які ґрунтуються на загальнонаукових. Конкретнонаукова методологія виконує синтетичну функцію всередині конкретних наук за умов їх взаємодії. Особливо важливе значення означена взаємодія набуває тоді, коли розмова йде про дослідження на міждисциплінарному рівні, зокрема у такій галузі, як соціальна робота, яка утворилася на базі соціології, психології та педагогіки, а отже, використовує методи і засоби означених галузей.

Соціальна робота вивчає явище соціалізації, яке активно розробляє соціологія, тому в цьому напрямі використовуються соціологічні теорії, які пов'язані зі становленням та функціонуванням соціальних груп, а також взаємовідносинами між ними, використовуються методи соціологічних досліджень у процесі вивчення ставлення клієнтів до різних питань.

Соціальна робота активно застосовує методи психологічного дослідження, щоб більш точно зрозуміти особливості психологічних процесів, які відбуваються з клієнтом чи соціальною групою, що є підґрунтям для розробки форм та методів соціально-педагогічного впливу.

Процеси соціалізації, адаптації, реабілітації та ін., в соціальній роботі безпосередньо пов'язані з особливостями виховання, навчання та розвитку, а отже, потребує використання педагогічних методів дослідження. Таким чином, соціальна робота є інтегрованим напрямом наукового дослідження, який спирається на методичну базу таких дисциплін, як соціологія, педагогіка, психологія та соціальна робота.

У сучасній науковій літературі поняття «соціальна робота» розглядається у трьох основних значеннях:

- а) як навчальна дисципліна з підготовки фахівців із соціального захисту та соціальної допомоги;
- б) як практична діяльність із надання допомоги тим, хто її потребує (сироти, люди з обмеженими можливостями, нужденні та ін.);
- в) галузь наукових знань, що має власний категоріальний апарат, ґрунтується на системі підходів, принципів, закономірностей, забезпечений сукупністю методів дослідження.

Але виходячи з того, що соціальна робота на теренах України відносно новий напрям, то, як правило, науковці і фахівці роблять основний акцент на перших двох значеннях цього поняття, залишаючи без належної уваги саме науковий вектор. Визначення статусу соціальної роботи як науки відбувається не просто. Існує думка, що соціальна робота – це прикладна дисципліна, яка спрямована на вивчення проблем окремої сфери соціології, тому не має потреби у розробці методології соціальної роботи. Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за потрібне зупинитися саме на розкритті соціальної роботи як наукового напрямку.

Соціальна робота як наука вивчає характер взаємодії внутрішніх можливостей індивіда або групи осіб та засобів, які мають забезпечити реалізацію цих можливостей у різноманітних соціальних ситуаціях. На сучасному етапі розвитку суспільства особливо загострилася потреба у систематичному виявленні потенціалу людини та

цілеспрямованому його використуванні. На цьому тлі, питання – чи доцільно соціальній роботі, яка вивчає означені проблеми, виділятися у самостійний напрям, і розробляти власні теорії, виглядає риторичним. На нашу думку, існує специфічний тип зв'язків таких як соціальна підтримка, соціальна допомога, соціальна реабілітація, соціальна корекція, соціальний захист та ін., які не вивчаються соціологією, психологією та педагогікою. Іншими словами, існує ціла низка явищ, процесів, зв'язків, накопичено різноманітні форми, які пов'язані з життєдіяльністю соціальних суб'єктів і означені явища та типи зв'язків не тотожні тим, які вивчають інші соціальні науки і не розглядаються ними. Все вищевикладене вказує на необхідність дослідження означених явищ саме теорією соціальної роботи.

Безумовно, ми не можемо не бачити прикладного спрямування наукових досліджень у соціальній роботі. Є очевидним, що як система наукових знань, соціальна робота складається з двох взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових: теоретико-методологічної та прикладної. Теоретико-методологічна частина – складає підґрунтя для пізнавальної діяльності і включає в себе теорії, закони, категоріальний апарат та ін. Прикладна частина – спрямована на безпосереднє застосування теоретичних знань у щоденній соціальній роботі, спрямований на конкретну людину.

Наукове дослідження у галузі соціальної роботи – це соціально-організований процес пізнання, в якому відбувається напрацювання теоретичних систематизованих знань про сутність соціальної роботи, її зміст, методи та засоби діяльності соціального працівника. Специфіка та складність досліджень у соціальній роботі полягає у тому, що об'єктом дослідження виступає вся система взаємозв'язків людини та навколишнього середовища. Але слід зазначити, що останнім часом, у теоретико-методологічному обґрунтуванні соціальної роботи, актуалізується значущість системи уявлень про взаємовідносини людини і суспільства. Найважливіша проблема, яку вирішує соціальна робота як галузь наукових знань, – що є основою соціальних проблем, суспільні відносини й суспільство загалом, чи людина, яка потребує більш прискіпливого ставлення до власного виховання. Сучасна теорія соціальної роботи активно відпрацьовує обидва напрями:

а) розглядаючи як основну причину соціальної дисгармонії устрій суспільства, а отже, наукова думка акцентує увагу на соціальних чинниках, які вивчає соціологія, і розглядає можливе проведення реформування та змін суспільного устрою з метою зменшення соціальної напруги;

б) вказуючи основною причиною людини, її особистісні характеристики і тим самим, розкриваючи широкі можливості у вивченні процесів досягнення гармонії між людиною і суспільством через активізацію дослідження у соціально-педагогічному і соціально-психологічному напрямі соціальної роботи. Іншими словами, йдеться про наукову розробку і впровадження виховних закладів нової генерації, спрямованих на соціалізацію, кореляцію та реабілітацію людини.

Як видно з вищенаведеного, однією з причин, що стримує розвиток соціальної роботи як наукового напрямку є неоднозначність тлумачення та різноманітність у підходах щодо визначення її об'єкта та предмета. Щодо цієї проблеми, то фундаментальна методологія наголошує, що у якості об'єкта тієї чи іншої науки виступає певна сфера реальної дійсності. Наведене концептуальне положення дає підстави вважати, що **об'єктом дослідження соціальної роботи** є сфера соціальної дійсності, в якій цілеспрямовано конструюється система взаємовідносин особистості та соціуму. Виходячи з того, що соціальна робота як науковий напрям розглядає можливості надання допомоги у становленні, розвитку та самореалізації особистості на основі поєднання як зовнішніх (соціальних), так і внутрішніх (психологічних) умов, цілеспрямовано організованих форм соціального та психолого-педагогічного впливу, вважаємо, що **предметом дослідження соціальної роботи** виступає вся сукупність чинників як зовнішнього,

так і внутрішнього характеру, цілеспрямовано організованих впливів. Зокрема, це соціальна допомога, її цілі, зміст, сутність, принципи, методи та форми здійснення.

Спираючись на об'єкт і предмет дослідження у соціальній роботі, її **основними завданнями**, як наукового напрямку, слід вважати наступні: розробка методик ефективного аналізу стану соціального середовища, розробка новітніх технологій у галузі соціальної допомоги, проектування та прогнозування розвитку організаційних структур соціальної роботи та ін.

Слід зазначити, що останнім часом все гостріше відчувається потреба у активізації структурного усвідомлення та розробці соціальної роботи як галузевої науки. У цьому сенсі доцільно, на нашу думку, розробити відносно самостійні розділи наукового забезпечення соціальної роботи:

- а) методологія дослідження проблем соціальної роботи;
- б) теоретичні основи проведення прикладних досліджень в соціальній роботі;
- в) міждисциплінарні дослідження спрямовані на наукове забезпечення соціальної роботи.

Оцінка існуючих у соціальній роботі, як науковому напрямку, теорій та гіпотез, передбачає введення певних критеріїв емпіричної перевірки вірності теоретичних теорій, а також розробку відповідно до цих критеріїв методів дослідження. Таким чином, процес дослідження у галузі соціальної роботи має включати в себе наступні етапи:

- усвідомлення теоретичної та практичної нестачі існуючого знання, яке визріває на підставі професійної діяльності;
- формування проблеми та висування гіпотези, можливостей її вирішення та отримання кінцевих результатів;
- теоретичне вивчення проблеми;
- емпірична перевірка сформуваної гіпотези.

Слід зазначити, що конкретна реалізація поданого процесу дослідження може суттєво відрізнятись виходячи з теоретичної та практичної мети дослідження, можливостями якими він володіє.

5.1.4. Методологічні принципи та підходи

Ефективність будь-якого дослідження суттєво залежить від загальних та конкретнонаукових принципів та підходів, які складають зміст загальнонаукової та спеціальної методологій. Це те підґрунтя, на яке має спиратися кожен дослідник. У методологічному знанні особливо важливу роль відіграють принципи дослідницької діяльності, які об'єднують у собі основи теорії та практики. Отже, розглянемо основні принципи, які використовуються в дослідженнях із соціальної роботи.

Провідним принципом будь-якого наукового дослідження є методологічний **принцип об'єктивності**. Він проявляється у всебічному врахуванні факторів, які породжують те чи інше явище, у знаходженні адекватних дослідницьких підходів та засобів, що дозволяють отримати істинне знання про об'єкт. Цей принцип передбачає виключення можливості застосування суб'єктивізму, однобічності та упередженості у підборі та оцінці фактів. Наприклад, у соціальній роботі дотримання цього принципу стає можливим тому, що тут пізнання явищ відбувається шляхом опосередкованого вивчення їх об'єктивних проявів у процесі діяльності, поведінки, спілкування клієнтів.

Принцип об'єктивності потребує обґрунтованості вихідних даних, логічності дослідницьких дій, їх послідовності та на цій основі через достовірні факти досягнення достовірних висновків. Ефективність принципу об'єктивності у значній мірі залежить від того, наскільки досліднику вдалося виділити й оцінити всі можливі варіанти рішення, виявити всі точки зору на питання, що досліджується. «Зазвичай у конкретному

дослідженні попередній аналіз дозволяє виділити найбільш значні для даних умов рішення. Умови альтернативності наукового пошуку реалізуються, якщо при аналізі поглядів або шляхів вирішення проблеми наводяться не лише близькі точки зору або позиції, що співпадають, але й такі, що не співпадають, протилежні, якщо перевіряються не лише наочні, але й приховані, ненаочні способи рішень. Часто альтернативність виражається у виявленні й розгляді можливих питань, які виникають при рішенні тієї чи іншої проблеми»¹. Наприклад, ідея реабілітації дітей із ЗПР може бути реалізована за допомогою артотерапії, ігротерапії, працетерапії та ін. Можливі й різні сполучення означених видів реабілітації.

Важливим методологічним принципом виступає принцип **сутнісного аналізу**. «Дотримання цього принципу пов'язано зі співвіднесенням у явищах, які вивчаються, загального, особливого та одиничного, проникненням у їх внутрішню структуру, розкриттям законів їх існування і функціонування умов і факторів їхнього розвитку, можливостей цілеспрямованої їх зміни. Цей принцип передбачає рух дослідницької думки від описання до пояснення, а від нього до прогнозування розвитку... явища та процесів»². Як відомо, за своєю природою означений процес у соціальній роботі є багатофакторним, неперервним, динамічним, який має тенденцію до змін. Тому важливою вимогою при застосуванні цього принципу є необхідність врахування безперервних змін розвитку процесів та явищ. Наприклад спілкування з клієнтом в одних умовах може дати позитивні результати, а в інших – (коли людина поспішає) негативні.

Багатофакторність різноманіття впливів, потребують виділення основних факторів, які визначають розвиток процесу. Крім того, слід встановити ієрархію взаємозв'язків та взаємовпливів основних і другорядних факторів, тобто відтворити структуру явища чи процесу. Наприклад, вивчаючи, які фактори впливають на депресивний стан клієнтів, ми побачимо, що на кожну людину, в залежності від її віку, характеру, освіти, ціннісних орієнтацій тощо, одні й ті чи фактори по-різному впливають.

Принцип сутнісного аналізу передбачає розкриття протиріч у предметі дослідження, простеження взаємозв'язку та взаємозалежності кількісних і якісних змін, руху до більш високих рівнів розвитку із збереженням усього позитивного. Наприклад, становлення і розвиток вищої освіти в Україні пов'язане з подоланням протиріч між традиційним підходом до надання можливостей отримати вищу освіту фізично здоровим людям і новітніми підходами, які вказують на рівні права на освіту людей з обмеженими можливостями. Це протиріччя пов'язане з невідповідністю на сучасному етапі розвитку суспільства, можливостями всіх суб'єктів суспільства реалізувати свої потреби в освіті, а також відсутністю механізмів впровадження прав цих людей на освіту, тобто невідповідністю між необхідністю використати інтелектуальні можливості людей з особливими потребами і невідповідним ставленням суспільства.

Принцип єдності логічного та історичного, який вимагає у кожному дослідженні поєднувати вивчення історії об'єкта в його сучасному стані, а також перспективи його розвитку. Історичний аналіз можливий лише з позиції певної наукової концепції, на основі уявлень про структуру та функції тих чи інших елементів та відносин, а теоретичний аналіз неможливий без вивчення генезису (походження, становлення) об'єкта.

Принцип провідної ролі практики. Сприймаючи практику, як свідому діяльність людини з перетворення природи й суспільства, фундаментальний критерій відображення дійсності, ми маємо констатувати, що науково-дослідні роботи, які пов'язані з практикою,

¹ Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: Academia, 2001. – 207 с. – С. 41.

² Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: Academia, 2001. – 207 с. – С. 41.

перевірені практикою, більш ефективно розв'язують наукові проблеми, особливо у такій галузі, як соціальна робота. Все це дає підстави стверджувати, що практика є основою розвитку пізнання.

Інструментарієм, який дає можливість створювати різноманітні теорії та концепції виступають такі елементи теоретичного дослідження, як методологічні підходи. «Всесвітня енциклопедія філософії» розкриває категорію, підхід наступним чином: «Підхід – комплекс парадигматичних, синтегматичних і прагматичних структур та механізмів у пізнанні або практиці, який характеризує конкуруючі між собою (або ті, що історично змінюють один одного) стратегії і програми філософії, науки, політики або в організації життя та діяльності людей»¹. Слід зазначити, що «Підходи» розробляються як у конкретних науках, де вони існують разом, не порушуючи дисциплінарної цілісності, або змінюють один одного, виступаючи як етапи певного розвитку. В історії розвитку науки непоодинокі випадки, коли деякі підходи, що виникли на міждисциплінарному рівні, з часом згортаються до предмета (екологія, кібернетика, семіотика), а іноді підхід розвивається, переростаючи у загальнонауковий чи фундаментальний, як це сталося із загальною теорією систем.

Вибір та обґрунтування методологічного підходу в дослідженні значною мірою залежить від тлумачення філософських принципів. Визначення підходів до вивчення проблеми, спрямоване на вирішення стратегічних, а не тактичних завдань дослідження, і тому пов'язане з нею опосередковано. Розглянемо основні загальнонаукові підходи.

Хронологічний (історичний) підхід дає можливість досліджувати розвиток процесів та подій у хронологічній послідовності. Цей підхід особливо часто використовується у гуманітарних науках, таких, як педагогіка, соціологія, психологія, при вивченні етапів розвитку та формування тих або інших галузей науки, розвитку тих чи інших явищ.

Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення й розвитку об'єкта дослідження від моменту виникнення до часу вивчення проблеми науковцем, значно збагачує наукове дослідження, підвищує рівень достовірності його результатів, вказує на компетентність та об'єктивність дослідника.

Термінологічний підхід. Будь-яке теоретичне дослідження потребує подання, аналіз та уточнення термінів та понять, що використовуються у дослідженні. В основі цього підходу покладено не лише вивчення історії становлення та аналіз термінів і позначуваних ними понять, але й розробка, уточнення, поглиблення понятійного апарату, встановлення підпорядкованості та взаємозв'язку понять, що складають основу наукового дослідження.

Упорядкування термінів і понять розпочинається з роботи з тлумаченнями, професійними словниками, а також з довідковою літературою.

Системний підхід. Сучасна загальнонаукова методологія використовує таку теоретичну концепцію, як системний підхід. Сутність його полягає у комплексному дослідженні складних об'єктів (систем), вивчення яких не обмежується особливостями складових їх елементів, а пов'язане, перш за все, з акцентуванням уваги дослідника на характер взаємодії між елементами. З позиції системного підходу можна розглянути будь-яку сферу. Орієнтація на системний підхід найбільш виправдана тоді, коли досліджуються сутність явища чи процесу.

Сутність системного підходу знаходить своє вираження у наступних положеннях, які можуть допомогти виявити властивості системних об'єктів:

– цілісність дослідження системи відносно зовнішнього середовища, тобто йдеться про вивчення об'єкта в єдності із середовищем. Особливо слід звернути увагу на означений принцип у дослідженні систем соціального захисту та освіти, де дуже

¹ Всемирная энциклопедия философии. – М.: АСТ, Минск.: Харвест, 2001. – 1311 с. – С. 794.

обережно треба ставитися до виокремлення з метою спеціального дослідження, елементів, відносин цього процесу. Адже процеси взаємодії соціального працівника з клієнтом, соціального педагога з вихованцем характеризується як нелінійний (при зміні одного з елементів нелінійної структури інші змінюються не пропорційно, а на підставі більш складних законів), тобто таким, дослідження структури якого не може бути здійснено через вивчення її окремих елементів, тому що сума її дії, відносин, зв'язків, які діють окремо не буде дорівнювати тому результату, який отримується при спільній дії. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що властивості системи не зводяться до властивостей її елементів або їх суми. Властивості елементів залежать від належності до певної системи. Щоб наведені положення були більш наочно сприйнятні, наведемо схематичне зображення системи запропоноване В.М. Шейко та Н.М. Кушнарєнко.

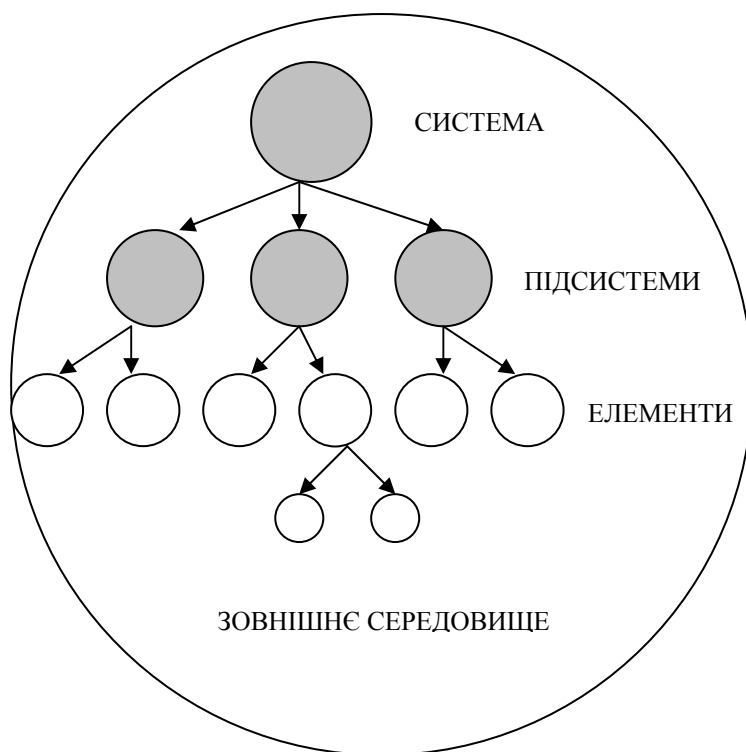

Рис. 5.5. Схематичне зображення системи (за В.М. Шейко та Н.М. Кушнарєнко)

– сукупність елементів дає уявлення про структуру і організацію системних об'єктів, структура конкретизує систему у статиці. Подання системи має виражати певну упорядкованість, взаємозалежність її елементів. Такою є, наприклад, система категорій, що виражає основні елементи системи соціального захисту: мета – зміст – умови – засоби – результат;

– усі елементи системи знаходяться у складних зв'язках та взаємовідносинах. Дослідник має виділити у досліджуваній системі найсуттєвіші зв'язки (так звані системоутворюючі зв'язки);

– управління та регулювання зв'язків між елементами системи включає постановку цілей, вибір засобів, контроль та аналіз результатів.

Професійно-діяльнісний підхід у дослідженнях соціальної роботи, соціальної психології, соціальної педагогіки є конкретною науковим методологічним принципом. Професійно-діяльнісний підхід виражається у прагненні дослідників використовувати положення теорії діяльності у методиці та інтерпретації змісту своєї роботи.

Сутність професійно-діяльнісного підходу полягає у використанні при підготовці фахівців, різних видів професійної діяльності, які сприятимуть вдосконаленню вмінь та навичок цієї діяльності.

Пракселогічний підхід. Пракселогія – це здатність виконувати дію, яку людина набуває завдяки послідовним і цілеспрямованим тренуванням. Завдяки спеціально підібраним вправам, виконання дій поступово наближається до автоматизму, менш потребуючи контролю з боку розуму. Це дозволяє значно збільшити швидкість та покращити якість виконаної дії.

Базовими уявленнями про природу людини і людських взаємовідносин є принципи і форми психологічного впливу. Виходячи із цього, виокремлюється **екзистенціально-гуманістичний підхід**, який сформувався на основі гуманістичної психології. Цей напрям у психології визнає своїм головним предметом особистість як унікальну цілісну систему, що є відкритою можливістю самоактуалізації, притаманної лише людині¹, в основу якої покладено вивчення людини, що базується на припущенні, що вона людина істота вільна, яка здатна нести відповідальність за свої вчинки і їх наслідки². У «Короткому психологічному словнику» знаходимо таке пояснення терміна «гуманістична психологія» – напрямок у західній психології, який визнає головним предметом дослідження особистість як унікальну цілісну систему, яка сприймається не як дещо задалегідь існуюче, а «відкриту можливість» самоактуалізації, притаманну тільки людині. К. Роджерс назвав цю форму «терапією, яка сконцентрована на клієнті». Що означало трактування індивіда, який звертається за допомогою до психотерапевта, не як пацієнта, а як «клієнта», який сам бере на себе відповідальність за вирішення життєвих проблем, які його турбують³.

Для більш чіткого розуміння екзистенціально-гуманістичного підходу необхідно розкрити зміст термінів «екзистенціалізм» і «гуманізм». Так, у радянському енциклопедичному словнику знаходимо таке тлумачення терміна «гуманізм» (від лат. *Humanus* – людський, людяний), визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх можливостей, утвердження користі людини як критерію оцінки суспільних відносин⁴. Тут же знаходимо і тлумачення терміна «екзистенціалізм», як основного поняття (від лат. *existentia* – існування) екзистенція (людське існування) як невід’ємна цілісність об’єкта і суб’єкта основний модус (прояв) людського існування – піклування, острах, рішучість, совість, всі вони визначаються через смерть; людина вбачає екзистенцією як основу свого існування в обмежених ситуаціях (боротьба, страждання, смерть). Усвідомлюючи себе як екзистенцію, людина знаходить свободу, яка є вибором самого себе, своєї сутті, який (вибір) накладає на неї відповідальність за все, що відбувається у світі.

Л.О. Петоровська звертає увагу, що за допомогою такого підходу є можливість прирівняти позиції, того хто досліджує особу, і яку досліджують. Отже, можна виокремити, два моменти: по-перше, заслуговує на увагу акцент «гуманістичної психології» на специфіці людини як об’єкта пізнання: надається можливість наблизитися до таємниць людської психіки; по-друге, це інтерпретація, яку подає гуманістична психологія специфіці пізнавальної ситуації «людина-дослідник», тобто здатність людини до самопізнання, рефлексії⁵.

¹ Палаха Ю.І., Герасимчук В.І., Шиян О.М. Основи психології та педагогіки. – К.: Європейський університет, 2003. – 164 с.)

² Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально- психологического тренинга. – М.: МГУ, 1982. – 168 с.

³ Краткий психологический словарь. – М.: Политизд, 1985. – 431 с.

⁴ Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 1600 с.

⁵ Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга. – М.: МГУ, 1982. – 168 с.

Отже, можна стверджувати, що стрижнем гуманістичної психології і, відповідно екзистенціально-гуманістичного підходу, є пошук засобів самоактуалізації, засобів досягнення цього ідеалу, що якісно впливатиме на розвиток комунікативного вираження особистості, у його прагненні до самоідентичності, самовдосконаленні.

Рефлексивно-інноваційний підхід – здатен не лише забезпечувати активне набуття професійних навичок майбутнього спеціаліста соціальної сфери, а також є однією з умов для розвитку рефлексивних та творчих можливостей спеціаліста, здатність знаходити сенс та визначеність у багатовимірності фактів та явищ.

Основним критерієм сформованості рефлексивно-інноваційного підходу є:

- глибоке усвідомлення, аналіз і переосмислення власного емпіричного досвіду, який пов'язаний з їх життєдіяльністю у різноманітних ситуаціях майбутньої професії;
- налагодження їх на конструктивну асиміляцію досягнень світової культури, науки і практики у сфері соціальної роботи;
- гуманізація цінностей соціальної роботи, яка проводиться у співтворчості соціальний працівник – клієнт;
- культивування організаційних способів саморозвитку як у клієнтів, так і у соціальних працівників.

Цей підхід дозволяє розкрити творчі можливості учасників навчання та професійної діяльності, підвищити їх психологічну готовність до управлінської діяльності.

До загальнонаукової методології можна віднести **інформаційний підхід**, сутність якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого процесу чи явища у природі чи суспільстві обов'язково виявляються інформаційні аспекти, іншими словами, всі об'єкти, процеси і явища, по суті, своїй є інформаційними, оскільки пов'язані зі створенням, накопиченням, обміном або використанням інформації, яка є основою соціальної комунікації.

В основі інформаційного підходу покладено принцип інформаційності, який наголошує, що:

- всі існуючі у природі і суспільстві взаємозв'язки носять інформаційний характер;
- всі процеси і явища ґрунтуються на інформації. Все вищевикладене виводить інформаційний підхід на рівень наукових категорій.

Культурологічний підхід дозволяє дослідити соціальні, педагогічні, психологічні та інші об'єкти та явища через призму феномену культури, яка розглядається як багаторівнева ієрархічна система. Культурологічний підхід спонукає дослідників до аналізу предмета дослідження як культурного феномену.

На сучасному етапі, в межах культурологічного підходу активно розвивається **соціокультурний підхід**, в якому основний акцент робиться на єдності культури та соціальності. Даний підхід базується на наукових дослідженнях культурології, соціології, педагогіки, етнографії та ін. Основна увага соціокультурного підходу спрямована на відродження в суспільстві його національної культурної специфіки, культуроціннісних комплексів та культурної компетентності.

Формальний підхід. У дослідженнях з педагогіки, психології, соціальної роботи часто використовують формальний підхід, сутність якого полягає в тому, що основні теоретичні положення тих чи інших процесів або явищ надаються у вигляді формул з використанням символічних систем (часто математики). Такий підхід дозволяє встановлювати певні закономірності між тими фактами, які з першого погляду нібито не мають зв'язків. Але у таких галузях науки, як соціальний захист, соціальна робота ми маємо досить обережно підходити до формалізації. Адже введення строго виражених математичних показників до дослідження нелінійних систем, як правило, призводить до втрати певної частини змісту. Тому формалізація при вивченні психолого-педагогічних процесів (які є основою соціальної роботи), виявляється корисною для виявлення окремих зв'язків та залежностей (наприклад, між ефективністю соціалізації

дитини і частотою спілкування з оточуючими). Але зв'язків та залежностей, отриманих лише на підставі формалізації, недостатньо для того, щоб зробити загальні висновки про протікання зазначеного процесу, тому формальний підхід у галузі соціального захисту доцільно використовувати як допоміжний.

5.2. МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ТА ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Коли мова заходить про емпіричні та теоретичні методи досліджень, то ми маємо усвідомлювати, що означені методи ґрунтуються та взаємодіють із загально-філософською, загальнонауковою та конкретнонауковою методологіями. Особливо тісна взаємодія емпіричного і теоретичного рівнів дослідження простежується із загальнонауковою та конкретнонауковою методологіями Сема.

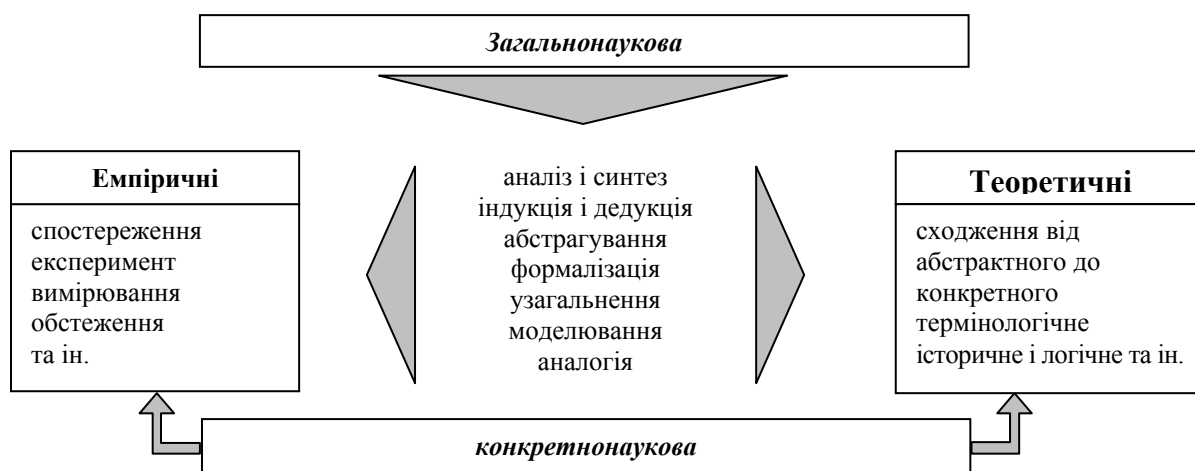

Рис. 5.6. Взаємодія конкретнонаукових та загальнонаукових методів

У структурі наукового пізнання виділяють два рівні знання – емпіричний та теоретичний. Відповідно, кожний із цих рівнів має свій специфічний вид пізнавальної діяльності: емпіричне та теоретичне дослідження. У чому ж відмінність означених видів дослідження? Емпіричне і теоретичне дослідження спрямовані на вивчення одного й того ж явища, але уявлення в знаннях про нього буде різне.

Емпіричний та теоретичний рівні не можна відділяти один від одного. Саме їх єдність дозволяє досягти об'єктивності у дослідженні. Хоча слід наголосити, що емпіричний та теоретичний рівні наділені певною автономією. Теоретичний рівень відрізняється від емпіричного тим, що на ньому відбувається наукове пояснення фактів, отриманих на емпіричному рівні. Саме тут на підґрунті отриманих фактів вибудовуються ідеальні об'єкти. На цьому рівні дослідник має можливість оперувати складовими моделі досліджуваного об'єкта, які утворилися на свідомому рівні, тоді як на емпіричному рівні – він має справу з реальними об'єктами. Іншими словами, особливість дослідження на теоретичному рівні полягає в тому, що досліджуваний об'єкт має можливість розвиватися нібито самостійно, без безпосереднього контакту з реальною дійсністю, засобами розумових дій дослідника.

Як теоретичний рівень залежний від емпіричного, так і емпіричні знання знаходяться у залежності від теоретичних уявлень. Сукупність емпіричних знань стає певним знанням про дійсність лише тоді, коли вони систематизовані й подані з позиції певних теоретичних уявлень. А це вказує на те, що емпіричний рівень наукових знань обов'язково включає певне теоретичне трактування дійсності.

5.2.1. Теоретичне дослідження

Приступаючи до теоретичного рівня дослідження, науковець має отримати інструментарій теоретичного пізнання, що дозволить більш структуровано та ефективно пройти цей етап. Основу змісту теоретичного дослідження складають структурні елементи, до яких входять: наукова ідея, гіпотеза, теорія, факти, категорії, аксіоми та ін.

Рис. 5.7. Теоретичні основи соціальної роботи

Усвідомлення цих структурних елементів теоретичного рівня дослідження, на нашу думку, допоможе молодому науковцю більш впевнено почувати себе у процесі аргументації чи доведення певних теоретичних положень. Виходячи з важливості оволодіння даним інструментарієм, наведемо основні з цих елементів:

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища без проміжної аргументації й усвідомлення всієї сукупності зв'язків.

Гіпотеза – передбачення причини, яка викликає наслідок.

Теорія – форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності.

Факти – знання про об'єкт або явище, достовірність якого доведено.

Категорії – найбільш загальні і фундаментальні поняття, які відображають суттєві зв'язки дійсності.

Аксіоми – положення, які приймаються без логічного доведення.

Постулати – твердження, що приймаються в межах якоїсь наукової теорії за істинне і відіграє роль аксіом.

Принципи – основні вихідні положення якоїсь теорії, науки чи світогляду.

Поняття – думки, в яких узагальнюються й відокремлюються предмети якогось класу (виду) за певними загальними ознаками.

Положення – сформульовані думки, висловлені у формі наукового твердження.

Судження – думки, висловлені у вигляді розповідного речення, які мають бути істинними і хибними.

Закони – необхідні стійкі відносини між явищами у природі й суспільстві, які повторюються.

Склад теоретичних методів пізнання передбачає глибинний аналіз фактів, абстрагування від усього побічного (виявлення процесу у «чистому» вигляді), розкриття суттєвих закономірностей, пояснення взаємозв'язку зовнішніх процесів із внутрішніми, утворення теоретичних моделей явища, використання гіпотез та ін.

Метод абстрагування передбачає розумове відволікання будь-якої властивості чи ознаки предмета від інших ознак, властивостей, зв'язків, з метою більш глибокого і детального вивчення предмета дослідження, через ізолювання його від впливу інших предметів, властивостей, ознак. Щоб проникнути у сутність явища, що досліджує майбутній працівник, виявити його специфічні риси, необхідно виділити предмет вивчення у «чистому вигляді», тобто ми маємо відкинути всі побічні впливи, абстрагуватися від численних зв'язків та відносин, що заважають побачити найбільш важливі характеристики, які цікавлять дослідника. Щоб виявити, наприклад, виховний потенціал соціального середовища, можна на теоретичному етапі дослідження абстрагуватися від соціально-економічної нестабільності, педагогічної неосвіченості багатьох сімей, недосконалість шкільної системи освіти та ін., і розглянути явище у «чистому вигляді», тобто в оптимальному варіанті, який можливо було б досягти за умов відсутності тих явищ, що заважають означеному процесу. Іншими словами, за допомогою методу абстрагування дослідник створює ідеальний об'єкт, який реально не існує, наприклад: ідеальне виховне середовище, ідеальний соціальний працівник, ідеальний реабілітаційний центр тощо. І хоча створені ідеальні об'єкти не існують у реальному житті, однак саме вони стають моделями, які дозволяють виявити нові зв'язки та закономірності і вдосконалити процеси, що відбуваються в реальних об'єктах.

На теоретичному рівні дослідження важливого значення набувають ідеалізація та розумовий експеримент. Ідеальний об'єкт – це основа для проведення теоретичного експерименту, який готується і проводиться по аналогії з емпіричним, у ході якого об'єкт дослідження перетворюється як ідеалізований предмет. Теоретичний або як його ще називають **уявний експеримент** – це створення дослідником за допомогою розумових операцій ідеального об'єкта, який у подальшій роботі має порівнюватися із соціальною, психологічною чи педагогічною дійсністю та дає можливість передбачити ті ситуації, які можуть мати місце у реальному експерименті. Уявний експеримент – це теоретична модель реальної експериментальної ситуації, але, на відміну від реального експерименту, тут дослідник оперує не реальними предметами і умовами, а їх уявними образами. Цей метод, як правило, використовується на етапі планування й усвідомлення експериментальної роботи. Результатом застосування методу уявного експерименту може стати створення моделі чи структури явища, що вивчається.

Ще одним методом теоретичного рівня дослідження, який часто використовується науковцями – є **класифікація**. Цей метод сприяє визначенню рівня однорідності елементів, що вивчаються. Як правило, він використовується на початкових стадіях дослідження, з метою упорядкування та класифікації соціальних та психолого-педагогічних явищ, які вивчаються.

Герметичні методи в соціальній роботі. Соціальна робота, як уже наголошувалося, ґрунтується на соціології, психології та педагогіці, тому зрозумілим є використання методологічної бази означених галузей науки у дослідженнях із соціальної роботи. Але педагогіка і психологія часто межують із мистецтвом, тобто вивчають ті явища, які мають подвійну природу – відносяться і до науки, і до

мистецтва. При цьому у них значну, якщо не провідну роль відіграють категорії непідвладні науці, які не піддаються у повному обсязі логічному аналізу. До таких категорій можна віднести: цінності, ідеали, духовність, гуманність, красу, добро та ін. На ці категорії, які відображають якості, що відіграють провідну роль у становленні людини, має спиратися соціальний працівник. Адже у соціальній роботі великого значення набуває віра у можливість людини, одухотвореність у досягненні поставленої мети, здатність до імпровізації та творчості. Виходячи із значущості означених категорій, дослідження із соціальної роботи не може залишити без уваги діагностики цих якостей і пошуку засобів їх розвитку. Найявні методи досліджень, які ґрунтуються на раціоналізмі, не здатні у повному обсязі дослідити, ухопити сутність означених якостей та явищ. Вищевикладене стало причиною звернення в дослідженнях із соціальної роботи до герменевтичних методів.

Герменевтика (від грецького *Hermenetikos* – пояснюючий, той що тлумачить), розвивалася як мистецтво тлумачити, пояснювати сенс чужої мови або знаку, як вчення про розуміння¹. Доцільність застосування герменевтичних підходів у дослідженнях із соціальної роботи пояснюється специфікою соціальної роботи як науки та сфери її практичної діяльності, яку неможливо досягнути у межах логіко-гносеологічних підходів, але можливо суттєво розширити та поглибити межі досліджень завдяки зверненню до герменевтичних методів, які ґрунтуються на «учуванні, уживанні у предмет, що досліджується, його образне уявлення»².

Ефективність застосування герменевтичного методу залежить від рівня розвитку індивідуального творчого потенціалу дослідника і характеризується невеликим відходом від логічного трактування явища та звернення до емоційно-образного його трактування. Щоб усвідомити сутність запропонованого методу, звернемося до застосування його на практиці. Уявимо, що ми розробляємо програму впливу засобами музики на емоційний стан клієнта і поставили перед собою наступні завдання:

а) підібрати низку музичних творів і подати їх у такій послідовності, щоб вони заспокоювали людину;

б) підібрати низку музичних творів і подати їх у такій послідовності, щоб вони допомогли вивести людину із стану пригнічення та ін.

Створюючи подібні програми, які ґрунтуються не на типових для наукового контексту асоціаціях, ми дійшли висновку про необхідність введення цілеспрямованого і систематичного пропедевтичного вивчення впливу того музичного матеріалу, який буде використаний нами у подальшому емпіричному дослідженні. Іншими словами, ми маємо пропустити через своє емоційне сприйняття підібрані музичні твори і уявити яким чином вони мають вплинути на емоційний стан наших клієнтів. Це нібито випереджувальне уявлення, яке має виявити ті твори, які недостатньо ефективно зможуть виконати поставлене дослідником завдання.

В основі герменевтичного методу покладено художньо-образні засоби, які застосовуються у дослідженнях педагогічних із соціальної роботи (музичні твори, картини, літературні твори, метафори, порівняння, алегорії та ін.), які у науковому творчому процесі виконують активну евристичну функцію, стимулюють появу нових оригінальних наукових рішень. Особливістю застосування пропедевтичного методу є те, що «для наукової творчості, яка має спіральний характер, властива поперемінна перевага (акцент) раціонально-логічного та суб'єктивно емоційного аспектів і пов'язана з цим звернення то до теорії, то до фактичного матеріалу»³.

¹ Закирова А.Ф. Введение в педагогическую герменевтику. – Екатеринбург, 2000.

² Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: АСАДЕМА, 2001. – 2007. – С. 113.

³ Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: АСАДЕМА, 2001. – 2007. – С. 114-115.

Недоліками теоретичних методів є те, що вони не мають безпосереднього впливу на явища та процеси, за якими спостерігає науковець. Однак вони дозволяють виявити спільні риси, повторювальні процеси, взаємодію окремих складових, приховані закономірності. Знання, які виявляються за допомогою теоретичних методів дослідження – це теоретичні знання, об'єктивність яких перевіряється не емпіричним шляхом, а за допомогою доведення.

Теоретичний рівень залежить від світосприйняття дослідника, адже під яким кутом зору буде розглядатися об'єкт, що досліджується, на які фактори буде акцентуватися увага та ін. знаходиться у прямій залежності від набутого особистісного досвіду дослідника. Цей рівень вибудовується цілеспрямовано для того, щоб пояснити об'єктивну реальність і його основною метою є описання, систематизація та пояснення багатьох фактів, що надані досліднику практикою життя.

5.2.2. Емпіричне дослідження

Спостереження – система фіксації й реєстрації властивостей, зв'язків об'єкта дослідження та попередня класифікація отриманих фактів. Спостереження як метод пізнання, дає змогу отримати первинну інформацію про об'єкт дослідження у вигляді сукупності емпіричних тверджень. За сприятливих умов, цей метод забезпечує достатньо різнобічну інформацію для накопичення та фіксації наукових фактів, які можуть стати основою наступних теоретичних і практичних дій. Але для цього спостереження має бути:

- спланованим згідно з чітко поставленими завданнями;
- цілеспрямованим лише на ті явища та процеси, які є метою дослідження;
- систематичним, тобто спостереження за досліджуваним явищем має бути постійним, фіксація отриманих даних відбуватися за певною системою;
- активним щодо дослідника, у пошуку проявів потрібних рис та явищ.

Спостереження є одним із основних методів дослідження у соціальній роботі, адже лише завдяки цілеспрямованому і систематичному сприйняттю особливостей протікання явища чи процесу, який досліджується (соціалізація людини, її поведінка), можливо, виявити зміни та тенденції, які відбуваються з об'єктом дослідження. Але, щоб спостереження надало науковцеві об'єктивні дані, воно має відповідати наступним вимогам, а саме:

- чітко визначена кількість ознак спостереження;
- встановлені критерії оцінки обраних ознак;
- дотримання принципу природності (клієнт не повинен знати, що за ним спостерігають).

Метою спостереження є не лише сприйняття явищ на чуттєвому рівні, а, перш за все, усвідомлення виявлених фактів. Результатом спостереження мають стати аналіз набутого фактичного матеріалу, встановлення взаємозв'язків між фактами та висловлення передбачень.

Спостереження може бути спрямоване на вивчення динаміки процесу, змін об'єкта протягом певного часу. Таке спостереження впроваджується у різні терміни, а отримані результати порівнюються. Об'єктом спостережень виступають частіше за все сам процес діяльності соціального працівника, його взаємодія з клієнтом.

Спостерігаючи за тим чи іншим явищем, дослідник може помилятися (вплив випадкових факторів, помилка при знятті показників вимірювальних приладів та ін.), тому результати спостереження не є достовірними знаннями. Тому основою наукового знання є не дані, отримані у процесі спостереження, а емпіричні факти. «На відміну

від даних спостережень, факти – це завжди достовірна об'єктивна інформація; це таке описання явищ і зв'язків між ними, де зняті суб'єктивні нашарування»¹.

Яким же чином відбувається перехід від даних спостережень до емпіричного факту? Щоб спрямувати факт, необхідно порівняти між собою цілу низку спостережень, виділити з них ті, що повторюються й усунути випадкові, пов'язані з помилкою дослідника. Тобто робиться акцент на пошук стійкого інваріантного змісту досліджуваного явища, він має бути інтерпретований, пояснений завдяки попередньо набутих знанням і лише після цього може бути класифікований як емпіричний факт.

Спостереження як метод емпіричного дослідження завжди пов'язаний з описанням, яке закріплює й передає результати спостереження. В емпіричному дослідженні для фіксації даних спостереження використовують як засоби попередньої, так і спеціальної мови (живопис, математика та ін.). За допомогою описання інформація, отримана завдяки спостереженню, перетворюється у поняття, цифри, схеми, малюнки, графіки, набуваючи таку форму, яку зручно у подальшій роботі систематизувати, класифікувати, узагальнити, тобто провести подальші дослідницькі дії.

Бесіда. За допомогою цього методу науковці з'ясовують ставлення клієнтів та соціальних працівників до тих чи інших фактів та явищ, що дає можливість створити більш повну картину проблеми, яка вивчається.

Щоб бесіда була результативною слід передбачити наступне:

- заздалегідь розробити програму її проведення;
- врахувати індивідуальні особливості співрозмовника;
- заздалегідь продумати основні й додаткові запитання;
- створити атмосферу довіри й відвертості;
- продумати систему запису (фіксування) результатів бесіди;
- розробити надійну та просту систему критеріїв оцінки запитань;
- забезпечити зручну форму фіксації відповідей та їх обробки;
- чітко визначення мети.

У дослідженнях із соціальної роботи на емпіричному рівні, активно використовуються такі **методи, як інтерв'ю та анкетування**, але про ці методи ми більш докладно будемо вести мову у розділі 6.

Тестування (від лат. Test – випробовування) – метод діагностики, який використовує стандартизовані запитання чи завдання, які підпорядковані певній шкалі оцінювання. Тому обираючи цей метод слід зважати, що:

- вибір тесту визначається, по-перше, метою тестування, по-друге, ступенем його надійності та достовірності;
- інтерпретація результатів тестування визначається системою теоретичних допущень та шкалою оцінювання щодо предмету дослідження;
- проведення тестування має відбуватися згідно наданої інструкції.

Метод психолого-педагогічного тестування – найчастіше використовується з метою визначення рівня знань, умінь, навичок, інтелектуального, емоційного розвитку людини. Цей метод проводиться за допомогою заздалегідь розроблених карточок, малюнків, ребусів, кросвордів, запитань.

Сучасна наука, і зокрема дослідження у сфері соціальної допомоги, активно використовує значний арсенал тестів щодо виявлення різних явищ та якостей. Особливої популярності в соціальній роботі набули такі види тестів, як на досягнення, на інтелект, на креативність, на особистісні характеристики та ін.²

¹ Введения в философию. – М.: Культурная революция, 2007. – 663 с. – С. 550.

² Основи психології. – К.: Либідь, 1995. – 631 с.

Лангітюдний метод. «Лангітюдне дослідження (від англ. *longitude* – довгота) – тривале систематичне вивчення одних і тих самих піддослідних, що дає можливість визначати діапазон вікової та індивідуальної мінливості серед життєвого циклу людини. Організація лангітюдного дослідження передбачає одночасне використання інших методів: спостереження, тестування, психографії, праксиметрії тощо»¹.

Цінність лангітюдного дослідження полягає в тому, що воно надає можливість передбачення варіантів подальшого розвитку особистості й дослідник має змогу простежити зв'язки між повними фазами явища, яке вивчається.

Продуктивність лангітюдного методу забезпечується двома складовими: тривалістю (чим довше, тим вагоміші результати) та змістовністю (цей метод дозволяє вивчати одразу значну кількість змінних, що надає можливість комплексно подивитися на явище, що досліджується).

Праксометричний метод (від грец. *praxis* – діяння, діяльність) – це метод аналізу процесу й продуктів діяльності. Деякі дослідники називають цей метод вивчення та узагальнення передового досвіду. Через праксометричні методи можна дослідити процес реабілітації, розвитку творчих здібностей, інтересів, схильностей. Аналіз продуктів діяльності дозволяє визначити напрямки психічної активності особистості та її властивості. Для праксометричного аналізу використовуються письмові роботи (вірші, твори прози), малюнки, технічні вироби, комп'ютерна продукція.

Метод являє собою систему дослідницьких процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз та тлумачення продуктів діяльності. Слід зазначити, що центральне місце в цьому методі посідає поняття «продукт діяльності», під яким розуміють практичні та ідеальні за формою вияви активності конкретної особистості чи цілого колективу. Означені «продукти діяльності» є суттєвим доказовим матеріалом перетворювальної діяльності спрямованої на пізнання або перетворення навколишнього середовища. У процесі використання праксометричного методу дослідницька робота може проводитися у кількох напрямках:

а) аналіз офіційних документів (закони, постанови, накази, розпорядження, положення, оголошення, реклама, записи передач, радіо, телебачення, розмов, дискусій та ін.) – цей напрям аналітичної роботи найбільш широко застосовується для вивчення впливу соціальних процесів на індивідуальний розвиток особистості;

б) аналіз особистих документів (особисті справи, автобіографії, журналів супроводу, щоденників, листів, фотокарток та ін.) – цей напрям дає цінні факти для вивчення емоційного та розумового розвитку особистості клієнта, особливостей становлення характеру, дозволяє простежити через продукти діяльності змістовні взаємодії людини;

в) аналіз продуктів діяльності – це система аналітичних дій спрямованих на вивчення та тлумачення змістовних результатів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних, самоорієнтованих тощо) особистості чи колективу.

Цінність методи полягає в тому, що найкращі соціальні працівники емпіричними (від грец. *empeiria* – досвід) дослідним шляхом часто підходить до вирішення важливих методичних проблем, які мають інноваційний характер. Узагальнення цих нововведень та теоретичне їх усвідомлення дасть змогу їх поширення та розповсюдження. Адже лише теоретичне усвідомлення інноваційного досвіду соціальної роботи надасть можливість включити його до системи наукових розробок у галузі соціальної роботи.

У порівнянні з першими двома напрямками аналізу, третій – є найбільш складним. З психолого-педагогічної точки зору, кожний продукт людської діяльності є багатомірним і багаторівневим, адже за своїм змістом і структурою він організований у цілісний акт прояву особистістю своєї точки зору чи внутрішніх явищ, до прояву власного «Я». На

¹ Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с. – С. 194.

нашу думку, ефективність аналізу продуктів діяльності може бути досягнута, якщо дослідник не лише чітко усвідомлює мету дослідницької дії, але й організовує поетапність проведення даного аналізу:

– на першому етапі визначається сутність продукту дослідження, тобто це спонтанна чи організована діяльність, визначається універсальністю продукту, теоретично відтворюється структура діяльності: зміст, компоненти, знаряддя, технології та ін.;

– на другому етапі дослідник будує «ідеальну модель» продукту діяльності, що досліджується, та проводить аналітичне зіставлення «ідеалу» з реальним продуктом;

– на третьому етапі відбувається аналітична обробка інформації, отриманої на перших двох етапах, статистичне або проєктивне тлумачення результатів дослідження, введення отриманих результатів у емпіричну частину дослідження та використання їх у проєктуванні та прогнозуванні розвиваючих, формуючих та виховних взаємодій.

Праксометричний метод широко використовується в соціальній роботі. За певних умов цей метод може використовуватися як основний у дослідженні, але як правило, він виступає у вигляді допоміжного методу.

Метод узагальнення незалежних характеристик. Цей метод запропонований К.К. Платоновим. Сутність методу полягає в тому, що паралельно з оцінюванням студентом своїх емоційних станів, його емоційність оцінювали також викладачі вузу, фахівці із соціальних служб та однокурсники. Порівнюючи бали, які виставив студент сам собі, з балами, які виставили інші, ми одержали можливість з більшою мірою вірогідності визначити рівні емоційного забезпечення і професійно-педагогічної діяльності майбутніх соціальних працівників. Слід наголосити на ефективності означеного методу при психологічному оцінюванні тих чи інших якостей особистості, заснованих на судженнях компетентних осіб (компетентними особами можуть бути батьки, вчителі, фахівці зі спеціальності та ін.). Практичне використання цього методу розглянуто нами у контексті проведення психолого-педагогічного експерименту (с.).

Вимірювання. Як метод являє собою систему фіксації та реєстрації кількісних характеристик об'єкта, який вивчається. Метод вимірювання знаходить своє відображення у математичному відтворенні кількісних та якісних характеристик об'єкту у процесі проведення експерименту. Цінність цього методу полягає у тому, що він дає точні кількісні показники об'єкта вивчення. Для досліджень у системі соціального захисту процедура вимірювання пов'язана з показниками: статистичними, звітними, плановими та ін. Метод вимірювання потребує забезпечення таких основних елементів: об'єкт вимірювання, критерії, методики вимірювання, різноманітні вимірювальні прилади.

Вивчення літератури та інших джерел. Вивчення літератури, документів, матеріалів на електронних носіях та інших джерел, що містять факти, які характеризують історію та сучасний стан об'єкта, що вивчається, має на меті збір початкової інформації, створення вихідної концепції про предмет дослідження, з'ясування невисвітлених аспектів у розробці проблеми. Ретельне вивчення літератури допомагає розділити відоме і невідоме, накопичити і зафіксувати відомі науці факти, а отже, дає змогу більш чітко окреслити проблему, що вивчається.

Розпочинаючи роботу над літературою, дослідник має скласти списки літератури, яку необхідно вивчити. Список має включати книги, фахові журнали, статті у збірках, довідково-бібліографічні видання, автореферати дисертацій. Важливим джерелом фактичного матеріалу може стати різноманітна документація закладів соціального захисту.

Під час вивчення літературних джерел важливо керуватися поставленою метою, і відповідно до неї, окреслювати показники для збору даних та форми їх оформлення (схеми, діаграми, таблиці, вибірки тощо). Слід пам'ятати, що ґрунтована літературна база дослідження – важлива умова його об'єктивності та глибини.

5.2.3. Психолого-педагогічне обстеження

Психолого-педагогічне дослідження являє собою комплекс діагностуючих процедур, спрямованих на початкове вивчення об'єкта дослідження (структури, рівня розвитку, відповідність стандартам, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків та ін). Особливого значення при проведенні психолого-педагогічного обстеження набувають методи аналізу та синтезу. Виділення та окреме вивчення компонентів, блоків, підсистем процесу, що вивчається за допомогою аналізу та подальше застосування синтезу для створення цілісного уявлення про об'єкт дослідження, дозволяє наголосити на ефективності застосування цієї комплексної методики у студентських науково-дослідних роботах.

Обстеження передбачає цілеспрямоване і планомірне вивчення особистості, колективу, закладу соціального спрямування тощо. Можна виділити декілька видів обстежень:

а) пілотажне, яке пов'язане з випробовуванням подібних методик, наприклад методика розрахована на виявлення емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку, а ми маємо виявити емоційний розвиток дітей із затримкою психічного розвитку, молодшого шкільного віку. Саме пілотажне обстеження дасть відповідь чи доцільно у даному випадку використовувати цю методику;

б) часткове обстеження проводиться з метою вивчення окремих елементів, блоків або навіть окремих проблемних питань, наприклад як покращити адаптацію клієнтів герантологічних центрів;

в) системне обстеження – спрямоване на різнобічне вивчення об'єкту із відпрацюванням моделі явища, що вивчається та акцентування уваги на провідних (системоутворюючих) факторах, на взаємозв'язках та взаємовпливах цілого та елементів, на виявлення основних факторів, які впливають на розвиток.

Перш ніж розпочинати психолого-педагогічне обстеження слід заздалегідь розробити його програму, до якої мають увійти: збір інформації, систематизація інформації та висновки з результатів обстеження.

Збір інформації – це скрупульозна і клопітка процедура, від того, як ви зумієте її спланувати, у значній мірі залежить кінцевий результат. Плануючи збір інформації, слід передбачити:

- характер і обсяг необхідної інформації;
- джерела, де можна знайти потрібну інформацію;
- послідовність роботи з джерелами (бібліотека, база практики);
- дослідницькі методи, які будуть застосовані у процесі збору інформації (спостереження, анкетування, інтерв'ю, вивчення документації та ін).

Усі ці процедури слід зафіксувати у робочому плані обстеження.

Систематизація зібраної інформації – відбувається згідно із заздалегідь визначеними критеріями. Скажімо, ми поставимо на меті обстежити бачення мешканців району щодо виховання дітей сиріт (де ефективніше буде відбуватися процес виховання в умовах інтернатної установи, в будинку сімейного типу чи прийомній родині), рівень вихованості, соціалізації, комфортності в означених закладах і буде тими критеріями, навколо яких буде накопичуватися і аналізуватися інформація.

Висновки вибудовуються, виходячи з інтерпретації та тлумачення зібраної інформації, відтворення загальної картини, рівня функціонування об'єкта, що досліджується. Якщо ми вивчали питання, в яких умовах доцільніше відбуватиметься виховання дітей-сиріт, то висновки мають містити інформацію про характер виховного середовища інтернату, будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, про джерела, які дестабілізують виховний процес в означених соціальних інститутах, про результати, отримані з означеної проблеми в інших країнах та ін.

5.2.4. Вивчення передового досвіду в соціальній роботі

На етапі реформування системи соціального захисту актуальною стає проблема переорієнтації закладів соціального захисту на інноваційну діяльність, яка ґрунтується на пошуку та розповсюдженні найкращих взірців професійної діяльності. Але цей пошук має носити не стихійний, а цілеспрямований характер, який ґрунтується на теоретичній та науково-методичній основі і здатний забезпечити подальший розвиток національної системи соціального захисту. Однією із форм, яку активно використовують у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників, і що здатна допомогти вирішити поставлене завдання, є вивчення передового досвіду у соціальній роботі. Передовий досвід є одним із найдоступніших джерел нових ідей, підходів, технологій, яке студент має можливість вивчати у процесі проходження виробничих практик. Адже практика – це професійно спрямована діяльність, завдяки якій відбувається взаємодія фахівця (того, хто спрямовує діяльність студентів), клієнта та безпосередньо студента-практиканта. Це певний динамічний процес, у результаті якого набувається практичний досвід.

Відомо, що наукові дослідження не завжди поспівають знаходити відповіді на запитання, поставлені практикою, і тому за вирішення наболілих, гострих практичних проблем беруться досвідчені фахівці-новатори. Постійно знаходячись «у матеріалі», вони розкривають рішення, які найбільш наочні в плані результативності й, що важливо – носять інструментальний характер. Тому такий досвід краще сприймається масовою практикою, адже він виростає із передового досвіду.

Засвоєння досвіду не може зводитися до його копіювання, бо такий підхід не дасть позитивних результатів. Адже кожен досвід створюється конкретними фахівцями і в конкретних умовах, тому запозичення досвіду іншою людиною і в інших умовах може дати зовсім неочікувані результати. Виходячи з того, що передовий досвід ефективно запозичувати можливо лише через творче сприйняття, засвоєння цього досвіду перетворюється у його переробку, модифікацію під власні індивідуальні можливості, іншими словами відбувається вироблення власного варіанта на основі того взірця, що вивчився. А це дає підставу вважати, що вивчення та використання передового досвіду – це самостійно створена методика дослідження.

Маючи на меті узагальнити передовий досвід у соціальній роботі, ми, перш за все, повинні відповісти на декілька питань:

1. Що може вважатися передовим досвідом?

Відповідаючи на це питання, слід зазначити, що до досвіду, який заслуговує на вивчення та поширення, можна віднести:

- технологію роботи з клієнтами або елементи технології;
- авторську програму щодо розвитку якогось напрямку соціальної роботи;
- систему методичних прийомів (наприклад, розробка курсу з арт-терапії та підбір аудіо- та відеоматеріалу), ефективні засоби навчання дітей з особливими потребами та ін.

Але виникає питання, за якими критеріями слід оцінювати передовий педагогічний досвід? На нашу думку, основними критеріями передового педагогічного досвіду в соціальній роботі мають бути наступні:

а) актуальність, де акцентується увага на тому, наскільки він сприятиме розв'язанню завдань, що стоять на сучасному етапі розвитку соціальної роботи, задовольняючи потреби практики та допомагаючи долати труднощі;

б) новизна – це критерій, за допомогою якого передовий досвід виділяється серед усього звичайного, що його оточує. Новизна залежить від того, чи виходять автори досвіду за межі відомих форм та методів роботи або вносять у професійну діяльність щось нове, інноваційне. Новизну можна характеризувати за допомогою наступних показників:

– відхід від відомого в науці і практиці та відкриття нових форм, методів та способів діяльності;

– творча реалізація в досвіді нових теоретичних ідей з урахуванням місцевих умов;

– використання методичних рекомендацій кращими методистами та соціальними працівниками;

– оптимальна організація соціальної роботи;

в) можливість творчого застосування іншими соціальними працівниками. Складовими передового досвіду є загальний та індивідуальний досвід, іншими словами передовий досвід складається із загального, що дослідник має виявити, усвідомити технологію та висвітлити для використання іншими та індивідуального – того, що інші не можуть успадкувати, а отже, мають вносити власні відмінності. Показниками можливості творчого застосування досвіду можуть бути:

– доступність для інших соціальних працівників;

– теоретико-практична підготовленість соціальних працівників до його сприйняття та впровадження;

г) висока результативність або стабільність результатів – це ознака того, що за менші затрати (часу, зусиль, матеріальних ресурсів) соціальний працівник підвищить результативність професійної діяльності, тобто отримує стабільність результатів упродовж тривалого часу (покращення соціалізації, комфортності, підвищення якості послуг та ін.).

2. Наступне питання, яке мають вирішити дипломник та його керівник: як і де шукати передовий досвід? Виходячи з того, що наш посібник розрахований на студентів, ми бачимо наступну відповідь – знайти передовий досвід студент може співпрацюючи з досвідченими фахівцями соціальної сфери у процесі проходження практики у закладах соціального захисту. Виявити передовий досвід може допомогти:

а) керівник установи, який добре знає потенційні можливості своїх співробітників, може направити практиканта, поставивши перед ним завдання вивчити та узагальнити передовий досвід;

б) аналізуючи підсумки роботи підрозділу чи окремого співробітника за рік – звернувши увагу на стабільні результати.

3. Одне з ключових питань – це **вивчення та узагальнення досвіду** і яким чином організувати означені процеси. Щоб більш наочно висвітлити основні етапи вивчення та узагальнення передового досвіду, наведемо орієнтований план роботи з вивчення та узагальнення передового досвіду з проблеми розвитку емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, засобами музики.

Таблиця 5.1

Орієнтовний план роботи з вивчення та узагальнення передового

№ з/п	Зміст роботи	Терміни виконання
1	Обговорення з керівником закладу питання про передовий досвід працівників установи, який доцільно вивчати та узагальнити (у нашому випадку тих, хто займається розвитком емоційної сфери означеної категорії дітей).	
2	Створити групу з числа студентів-практикантів, які мають вивчати та узагальнювати досвід фахівця-новатора	
3	Спланувати роботу групи (студента): – діагностика та оцінка досвіду; – скласти список літератури з питань досвіду роботи викладача з дітьми ЗПР; – скласти картотеку журнальних та газетних статей з теми досвіду роботи	
4	З метою вивчення передового педагогічного досвіду роботи вчителя музики: – відвідати уроки в класі, де навчаються діти із ЗПР; – відвідати позакласні та позашкільні виховні заходи, що проводить з означеною групою дітей вчитель; – систематично протягом вивчення перспективного досвіду вести щоденник своїх спостережень, де слід розкривати основні аспекти реалізації досвіду;	

Закінчення таблиці 5.1

	– виготовити дидактичні та методичні матеріали, які характеризують роботу соціального працівника (соціального педагога, реабілітолога та ін.); – описання досвіду (або відновлення за формою документів, свідків та ін.), спираючись на фактичний матеріал та його систематизацію	
5	Теоретико-методичний аналіз документації, яку веде фахівець (плани роботи, програми, журнали тощо)	
6	Допомогти фахівцю-новатору в узагальненні досвіду, підготувати та видати методичні рекомендації, які присвячені досвіду роботи фахівця: – зразки планування роботи (підрозділу, кабінету, керівника та ін.); – матеріали, що розкривають досвід роботи	
7	Узагальнення та рекомендації, пов'язані з виявленням факторів, які обумовили успіх	

4. Розробка структури моделі досвіду та плану і методики впровадження – це один із найскладніших етапів, який потребує подолання протиріччя між вимогами сучасної науки та передовою практики. І разом з тим модель має бути доступною для реалізації, щоб її змогли впровадити конкретний фахівець чи колектив, який володіє певними професійними можливостями. Розробка структури моделі закінчується створенням схеми, алгоритму дій, структурних елементів, які мають обґрунтувати актуальність досвіду (провідної ідеї, технології та ін.) і мають бути оформлені у вигляді науково-методичних рекомендацій, спрямованих на впровадження означених у моделі досвіду ідей та проєктів.

Для подальшого використання та впровадження передового досвіду у масову практику соціальної роботи, важливе значення мають його опис і розробка науково-методичних рекомендацій. В описі слід всебічно розкрити наступні питання:

- повна назва соціального закладу (відділу) соціального захисту;
- тема досвіду;
- відомості про автора досвіду (адреса досвіду);
- рік оформлення досвіду;
- перелік документів, що супроводжують матеріали;
- актуальність обраної теми;
- алгоритм або технологія діяльності;
- умови ефективності досвіду;
- взаємозв'язок із сучасними науковими дослідженнями.

В описі слід акцентувати увагу на дослідженні проблеми та розробці провідної ідеї досвіду. Особлива увага спрямовується на розкриття доказів та фактів, а також закономірностей, на які спирається досліджуваний матеріал. Основне призначення узагальнення – створення реальної картини досвіду, показ конкретних зразків напрацювань та здобутків у соціальній роботі.

Доцільно продемонструвати, за яких умов найефективніше можна застосовувати даний досвід, якими знаннями та вміннями мають користуватися соціальні працівники, щоб ними оволодіти. Суттєво посилити обстеження опису технології досвіду та опис виявлених труднощів та можливих негативних наслідків.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття методологія наукового пізнання.
2. Що ви розумієте під поняттям «загальнофілософська методологія»?
3. Що ви розумієте під поняттям «загальнонаукова методологія»?
4. Що ви розумієте під поняттям «конкретнонаукова методологія»?

5. Яке призначення методології соціальної роботи. Розкрийте об'єкт і предмет дослідження соціальної роботи, як наукового напрямку
6. Дайте визначення поняттю «підхід». Яке його місце у науковому дослідженні? Які ви знаєте підходи?
7. Розкрийте сутність системного підходу.
8. Розкрийте сутність праксеологічного підходу.
9. Розкрийте сутність хронологічного підходу.
10. Розкрийте сутність термінологічного підходу.
11. Розкрийте сутність професійно-діяльнісного підходу.
12. Які Вам відомі загальнонаукові методи пізнання?
13. Охарактеризуйте методи аналізу та синтезу.
14. Охарактеризуйте методи індукції та дедукції.
15. Охарактеризуйте методи аналогії та моделювання.
16. Розкрийте взаємодію теоретичного та емпіричного рівнів дослідження із загальнонауковою та конкретнонауковою методологіями.
17. Поясніть залежність теоретичного та практичного рівнів дослідження.
18. Розкрийте теоретичні основи соціальної роботи.
19. Що входить до інструментарію теоретичного рівня дослідження?
20. Розкрийте відомі Вам методи теоретичного рівня дослідження.
21. Охарактеризуйте методи емпіричного рівня дослідження.
22. Чим відрізняються дані спостережень, від емпіричних фактів?
23. Яким чином відбувається перехід від даних спостережень до емпіричного факту?
24. Що слід передбачити, щоб бесіда була результативною?
25. Розкрийте сильні сторони такого методу дослідження, як інтерв'ю.
26. Що являє собою процес побудови анкет?
27. Які методи відносяться до емпіричних методів дослідження?
28. Розкрийте сутність лангітюдного методу?
29. Розкрийте сутність методу опитування?
30. Розкрийте сутність методу спостереження?
31. Розкрийте сутність праксометричного методу?
32. Розкрийте сутність методу узагальнення незалежних характеристик?
33. Розкрийте сутність взаємодії конкретнонаукових та загальнонаукових методів.
34. Розкрийте сутність вивчення передового досвіду у соціальній роботі.
35. Розкрийте сутність психолого-педагогічного дослідження у соціальній роботі.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ДИКТАНТ

1. Методологія – це вчення ...
2. Фундаментальна методологія – це вищий рівень ...
3. Загальнонаукова методологія, на відміну від загальнофілософської, використовується ...
4. Конкретнонаукова методологія – це особлива галузь знань, яка є ...
5. Підхід – це комплекс ...
6. Хронологічний підхід – в основі цього підходу ...
7. Термінологічний підхід – в основу цього підходу покладено ...
8. Системний підхід – сутність його полягає у ...
9. Практикологічний підхід – це здатність ...
10. Формальний підхід – сутність його полягає у тому, що ...
11. Аналіз – це метод дослідження сутність якого полягає ...

12. Синтез – ...
13. Індукція – ...
14. Дедукція – ...
15. Аналогія – ...
16. Моделювання – ...
17. Наукова ідея – це ...
18. Теорія – це форма ...
19. Факти – це ...
20. Категорії – найбільш загальні і фундаментальні поняття, які ... Аксиоми – положення, які ...
21. Постулати – це ...
22. Принципи – це ...
23. Поняття – думки в яких ...
24. Положення – це ...
25. Судження – це ...
26. Закони – це ...
27. Наукове абстрагування – це ...
28. Ідеальний об'єкт – це основа ...
29. Спостереження – це ...
30. Інтерв'ю – це метод ...
31. Анкетування – це ...
32. Тестування – це ...
33. Лангітюдний метод – це ...
34. Праксометричний метод – це ...
35. Сутність методу узагальнення незалежних характеристик полягає ...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ (А)

1. Методологія наукового дослідження – це:

- а) вчення про методи пізнання;
- б) напрямок наукового пізнання;
- в) вищий рівень застосування методів, який визначає загальну стратегію побудови процесу пізнання;
- г) усі відповіді вірні.

2. Яка методологія використовується при проведенні наукового дослідження із соціальної роботи?

- а) загальнофілософська;
- б) загальнонаукова;
- в) конкретнонаукова;
- г) усі відповіді вірні.

3. Методика дослідження – це:

- а) вивчення історії питання і сучасного стану проблеми;
- б) спосіб організаційних, теоретичних, практичних прийомів, спрямованих на пізнання закономірностей розвитку об'єкта;
- в) конкретизація прийомів і способів виконання робіт відповідно до мети і плану дослідження;
- г) система методичних дій на суб'єкти і об'єкти процесу відтворення необхідного явища, які здійснюються з метою їх пізнання й удосконалення.

4. Яким чином визначається метод дослідження?

- а) через практичну взаємодію дослідника з об'єктом дослідження;
- б) довільно на розсуд дослідника;

- в) через взаємодію суб'єкта і об'єкта з теоретичними знаннями;
- г) через об'єктивні знання про об'єкт дослідження.

5. Методика виконання наукової роботи складається:

- а) на стадії емпіричного дослідження;
- б) на стадії теоретичного дослідження;
- в) на стадії підготовки до дослідження;
- г) усі відповіді вірні.

6. У яких методах пізнання акцентується увага на взаємодію приватних і загальних положень?

- а) аналіз, синтез;
- б) індукція, дедукція;
- в) аналогія, моделювання;
- г) ідеалізація, формалізація.

7. В основі яких методів пізнання покладено такі розумові дії науковця, як розчленування явища та його об'єднання?

- а) аналіз, синтез;
- б) аналогія, моделювання;
- в) ідеалізація, формалізація;
- г) індукція, дедукція.

8. Які методи дослідження використовує методологія соціальної роботи?

- а) методи соціологічних досліджень;
- б) педагогічні методи дослідження;
- в) психологічні методи дослідження;
- г) усі відповіді вірні.

9. Які наукові методи пізнання дають змогу отримати знання про одні предмети і явища на підставі вивчення інших?

- а) моделювання, аналогія;
- б) дедукція, індукція;
- в) аналіз, синтез;
- г) ідеалізація, формалізація.

10. При виборі методів дослідження у соціальній роботі доцільно надавати перевагу:

- а) аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, моделювання;
- б) спостереження, анкетування, тестування;
- в) експертизі, контрольним замірам, статистичним;
- г) усі відповіді вірні.

11. Підходи в науковому дослідженні – це:

- а) програми дій та механізми створення концепцій;
- б) інструментарій спрямований на створення наукових теорій;
- в) комплекс парадигматичних, сигматичних і прагматичних структур та механізмів у пізнанні та практиці;
- г) усі відповіді вірні.

12. Що означає системний підхід у методології дослідження?

- а) ґрунтовне вивчення явища, процесу;
- б) послідовність і цілеспрямованість виконання дослідження;
- в) комплекс дослідження складних об'єктів як єдиного цілого з узгодженням всіх його елементів;
- г) усі відповіді вірні.

13. Що означає праксеологічний підхід у методології дослідження?

- а) це пришвидшення дослідної роботи за допомогою застосування новітніх технологій;

б) це уповільнення експерименту, завдяки чому є можливість більш детально вивчити явище, що досліджуються;

в) це здатність виконувати дію, яку людина набула завдяки послідовним, цілеспрямованим тренуванням.

г) це автоматизоване виконання дій;

14. Що означає формальний підхід у методології дослідження?

а) це, коли дослідник дотримується лише форми, не заглиблюючись у сутність процесу;

б) це, коли дослідник, дотримуючись встановлених правил, виконує необхідні формальності;

в) це, коли основні теоретичні положення процесів та явищ надаються у вигляді формул;

г) усі відповіді вірні.

15. Що означає термінологічний підхід у науковому дослідженні?

а) філософське вчення, яке твердить, що всі загальні поняття – це лише слова породжені людським мисленням і вони не співвідносні з реальними об'єктами;

б) аналіз, уточнення термінів та понять, що використовуються у дослідженні;

в) використання термінів якоїсь конкретної мови;

г) усі відповіді вірні.

16. Що означає хронологічний підхід у науковому дослідженні?

а) коли хронологія є основою науково-дослідної роботи;

б) коли на основі хронології виробляють теоретичні концепції;

в) запис історичних подій в їх послідовності;

г) використання у дослідженні допоміжної історичної дисципліни, яка акцентує увагу на дати і події.

17. Що є основою побудови наукового дослідження у соціальній роботі?

а) теоретико-методичні основи соціальної роботи;

б) емпіричні основи соціальної роботи;

в) загальнонаукова методологія;

г) усі відповіді вірні.

18. У якому значенні у сучасній науковій літературі розглядається поняття «соціальна робота»?

а) як навчальна дисципліна з підготовки фахівців із соціального захисту та соціальної допомоги;

б) як практична діяльність із надання допомоги тим, хто її потребує;

в) як галузь наукових знань, яка ґрунтується на системі закономірностей, принципів, підходів та забезпечена сукупністю методів дослідження;

г) усі відповіді вірні.

19. Найважливіша проблема, яку вирішує теорія соціальної роботи, це:

а) взаємовідносини суспільства і людини;

б) основна причина соціальної дисгармонії – устрій суспільства;

в) основною причиною соціальної дисгармонії є особистісні характеристики людини;

г) усі відповіді вірні.

20. Яким напрямом наукового дослідження є соціальна робота?

а) інтегрованим напрямом, який спирається на методичну базу інших галузей науки;

б) самостійним напрямом, який має розроблений категоріальний апарат і власну систему методик;

в) це одна із галузей напряму соціологія, яка вивчає взаємодію соціальних груп;

г) усі відповіді вірні.

ВІДПОВІДІ ДО ЗАВДАНЬ ТЕСТУ (А)

№ 1 – г;	№ 8 – г;	№ 15 – б;
№ 2 – г;	№ 9 – а;	№ 16 – в;
№ 3 – б;	№ 10 – г;	№ 17 – б;
№ 4 – в;	№ 11 – г;	№ 18 – г;
№ 5 – г;	№ 12 – в;	№ 19 – г;
№ 6 – б;	№ 13 – в;	№ 20 – а.
№ 7 – а;	№ 14 – в;	

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ (Б)

1. Які рівні знань виділяють у структурі наукового пізнання?

- а) філософський та конкретнонауковий;
- б) емпіричний та теоретичний;
- в) загальнонауковий та теоретичний;
- г) конкретнонауковий та емпіричний.

2. Які структурні елементи складають основу теоретичного дослідження?

- а) наукова ідея, теорія;
- б) гіпотеза, факти;
- в) категорії, принципи;
- г) постулати, аксіоми.

3. Які методи відносяться до теоретичного рівня дослідження?

- а) метод класифікації;
- б) метод спостереження;
- в) метод опитування;
- г) уявний експеримент.

4. Які завдання виконує науковець на емпіричному рівні дослідження?

- а) збираються знання про послідовність та інтенсивність процесів;
- б) вивчається явище з виділенням зв'язків у чистому вигляді;
- в) виявляються властивості об'єктів, що досліджуються;
- г) фіксуються взаємовідносини окремих факторів, які впливають на явище, що досліджується.

5. У якому випадку спостереження можна вважати методом дослідження?

- а) коли є продумана система фіксації явища, що вивчається;
- б) коли дослідник сам спостерігає та входить у контакт із явищем;
- в) коли воно дає наукове пояснення на чітку класифікацію;
- г) коли воно не обмежується констатацією і описом фактів.

6. Чим відрізняються дані спостережень, від емпіричних фактів?

- а) достовірною, об'єктивною інформацією;
- б) послідовністю і фіксацією отриманих результатів;
- в) таким описанням явищ і зв'язків між ними, де зняті суб'єктивні нашарування;
- г) усі відповіді вірні.

7. Що слід зробити, щоб отримати факти за допомогою спостережень?

- а) порівняти між собою цілу низку спостережень;
- б) виділити із спостережень ті явища, що повторюються;
- в) акцентувати увагу на інтерпретацію повторювальних явищ;
- г) усі відповіді вірні.

8. Яким вимогам має відповідати спостереження, щоб надавати об'єктивні дані?

- а) обмежена кількість ознак спостереження;
- б) встановлені критерії оцінки обраних ознак;

- в) окреслена тривалість спостереження;
- г) дотримуватися принципу природності (клієнти не повинні знати, що за ними спостерігають).

9. Продуктивність якого методу забезпечується тривалістю та змістовністю?

- а) бесіда;
- б) праксометричний метод;
- в) лангїтюдний метод;
- г) метод узагальнення незалежних характеристик.

10. Використовуючи праксометричний метод, у яких напрямках можна проводити дослідницьку роботу?

- а) аналізу офіційних документів;
- б) аналізу особистих документів;
- в) аналізу продуктів діяльності;
- г) усі відповіді вірні.

11. Який метод є найбільш ефективним при психологічному оцінюванні тих чи інших якостей особистості?

- а) бесіда;
- б) праксометричний метод;
- в) лангїтюдний метод;
- г) метод узагальнення незалежних характеристик.

12. Який метод дослідження спрямований на аналіз продуктів діяльності та на вивчення передового досвіду?

- а) праксометричний;
- б) лангїтюдний;
- в) узагальнення незалежних характеристик;
- г) соціометрії.

13. Які з видів обстежень можуть бути віднесені до психолого-педагогічних?

- а) пілотажне обстеження;
- б) часткове обстеження;
- в) системне обстеження;
- г) усі відповіді вірні.

14. Що можна вважати передовим досвідом у соціальній роботі?

- а) технологію роботи з клієнтами або елементи технології;
- б) авторську програму щодо розвитку якогось напрямку соціальної роботи;
- в) систему методичних прийомів, ефективні засоби навчання дітей з особливими потребами та ін.;
- г) усі відповіді вірні.

15. Основними критеріями передового досвіду у соціальній роботі є:

- а) актуальність;
- б) новизна;
- в) можливість творчого застосування іншими соціальними працівниками;
- г) висока результативність або стабільність результатів.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТУ (Б)

№ 1 – б;

№ 2 – а, б, в, г;

№ 3 – а, г;

№ 4 – а, в, г;

№ 5 – а, в, г;

№ 6 – а, в;

№ 7 – г;

№ 8 – а, б, в, г;

№ 9 – в;

№ 10 – г;

№ 11 – г;

№ 12 – а;

№ 13 – г;

№ 14 – а;

№ 15 – а, б, в, г.

ТВОРЧО-ПІЗНАВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Поясніть різницю між висловлюваннями «методологія наукового пізнання» та «методи наукового пізнання».
2. Обґрунтуйте, чому у назві першого розділу вашого дослідження використовується поняття методологічні (теоретичні, методичні) основи дослідження.
3. Які підходи і чому застосовані у вашому дослідженні. Доведіть необхідність їх використання.
4. Соціальна робота як наука – це система знань...
5. Об'єктом наукового дослідження в соціальній роботі є, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження.
6. Метод моделювання застосовується тоді, коли ...
7. Подайте у вигляді системи, явище, яке Ви досліджуєте.
8. Використовуючи метод ідеалізації, розробіть модель явища, яке досліджується (створіть ідеальний об'єкт, ідеальні умови та ін.).
9. Порівняйте створенні Вами ідеальний об'єкт із соціальною, педагогічною, психологічною дійсністю.
10. Підберіть засоби фіксації результатів спостереження у Вашому дослідженні.
11. Розробіть умови, які сприятимуть результативності застосування бесіди як методу дослідження.
12. Розробіть анкету для дослідження Вашої теми, дотримуючись психолого-педагогічних принципів у послідовності подачі запитань.
13. Використовуючи праксометричний метод проаналізуйте продукти діяльності, які будуть використані у науковому дослідженні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Зосимов А.М., Голік В.П. Дисертаційні помилки. – Харків: Інжек, 2004. – 215 с.
2. Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями. – Полтава: МОН, АПН, 2005. – 201 с.
3. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень. – К.: Слово, 2009. – 239 с.
4. Очерки и речи академика В.И. Вернадського. ч. 2. Пг. 1922. с.
5. Попковская П.Я. Методология научных исследований. – Минск: Информ-прес, 2006. – 182 с. – С. 59-60.
6. Райзберг Б.А. Диссертация и ученая степень – пособие для соискателей. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 399 с.
7. Семенов О. Організація науково-дослідної роботи студентів філологічних факультетів педагогічних університетів. – Київ – Глухів: ІППП ІПН України, ГДПУ, 2002. – 95 с.
8. Чанов В.А. Наука и ее общественная функция. – К.: МВ «С.О УССР» А 985. – 44 с.